

GONDOLATOK AZ ÖSSZEESKÜVÉS- ELMÉLETEK KÉRDÉSEIHEZ

Az összeesküvés-elmélet meghatározására sok megközelítés született, és nehéz egy általános érvényességűt találni. Annál is inkább, mert nemcsak egyes tudományterületek szemléletmódja mentén különböznek egymástól, hanem abban is, hogy a meghatározók épp miként viszonyulnak a fogalom által jelölt jelenséghez. Ha csupán a kifejezést összetevő szavak elsődleges jelentését vesszük – mindenféle mellézköngye nélkül, akkor az „összeesküvés-elmélet” egyszerűen egy még bizonyításra váró feltételezés különböző személyek vagy szervezetek titkos megegyezéséről valamilyen közös cselekvés érdekében. Jellemző a mai közgondolkodásra, hogy ilyen egyszerű és semleges értelemben talán senki nem használja. A különböző embertudományokban és társadalomtudományokban, ha nem is föltétlenül pejoratív, de elmarasztaló többletjelentéssel ruházódott fel, míg az ilyes gondolkodás meggyőződéses hívei az „elmélet” szót sértőnek és lekezelőnek érik-érik; és azzal utasítják el, hogy nem összeesküvés-elméletről kell beszélni (Domján 2012), hanem összeesküvés-gyakorlatról (Drábik 2004).

Egy elterjedt ilyen nézet szerint már maga az „összeesküvés-elmélet” kifejezés eleve egy összeesküvés hozadéka (jóllehet a jogi nyelvben már nagyon régóta létezik), egy szándékosan kifundált hiteltelenítő címke, amit a CIA hozott létre 1967-ben a Kennedy-gyilkosság ürügyén a hatalom hivatalos diskurzusai ellen szólók, azaz a rejtett-tiltott igazságot kimondók lejáratására (Washington 2015). Ez viszont egy olyan dupla csavart eredményez, ami szinte lehetetlenné teszi a szó értéksemleges használatát, legalábbis azok szemében, akik érintve érik magukat. E szemlélet szerint, beleértve a jelenség értéksemleges vizsgálatát is, már a kifejezés használata arra enged következtetni, hogy használója összejátszik valamely (háttér-) hatalommal. (Hiszen mi más lehetne a célja a szó használatával, mint hogy lejárássa azokat, akik másként gondolkodnak, akik mernek kételkedni?) Patthelyzet.

Mégis, bízva abban, hogy lehetséges a jelenség el nem kötelezett (le nem kenyerezett) társadalomtudományos vizsgálata, kiindulópontként Lakatos László (2006) meghatározását és egy értelmezését idézem: „az összeesküvés egy szervezett csoport titkos tevékenysége valamely bűnös cél megvalósítása érdekében” kiegészítve azzal, hogy minden erre vonatkozó elmélet arra keresi a választ, hogy „miért mennek rosszul a dolgok, miért van baj a világban. És a válasz mindig ugyanaz: azért mert a háttérben meghúzódó bajkeverőknek” – titkos, törvénytelen hatalommal rendelkező csoportoknak – „ez áll érdekükben; nekik így jó” (Lakatos 2006). Ez a meghatározás és a rá adott válasz természetesen jogos és hiteles, hiszen összeesküvések mindig voltak, mindig lesznek, és nem is mindig derül rájuk fény, vagy ha mégis, nem mindig találhatók meg vagy vonhatók

felelősségre az elkövetők. Azonban ez a megközelítés éppen azt a jellemzőt hagyja figyelmen kívül, ami miatt problematikusak az összeesküvés-elméletek a tudományos szemléletmód számára.

Ugyanis, amennyire egyszerű az alapképlet, annyira nehéz és bonyolult a válaszadás módja, és éppen ez a leginkább problematikus – ez pedig egy változhatatlan állandó: *soha* nem lehet az, amit a hivatalos, tudományos, média-álláspont képvisel. A kérdés végső soron nem az, hogy vannak-e összeesküvések, vagy, hogy mennyire valóságosak, esetlegesek vagy egyetemesek, hanem az, amit ezekről állítanak, és az, hogy ki állítja. Az összeesküvés-elméletek közös, állandó alaptétele: „az igazság máshol van”. Azaz, amit a hatalom, az egyház, a tudomány, a közmédia állít, az eleve megbízhatatlan, hiteltelen, hamis (és az már csak ráadás, de nem mellékes: természeténél fogva eleve rosszindulatú). És ez nem csupán események, jelenségek, történelmi folyamatok, esetleg valószínű összeesküvések magyarázatára – azaz a kijelentések igazságára – vonatkozik, hanem magukra a tényekre (tehát azok valós vagy valótlan voltára) is.

* * *

Hol a határ a hiteles tudomány, a szándékos manipulatív megtévesztés, a gazdag képzeletű áltudomány és az összeesküvés-elmélet között? Mi számít tényleges, tudott, bizonyított, vagy csak gyanított, de leleplezhetetlen, bizonyíthatatlan, kideríthetetlen összeesküvésnek, és mi téves ismereteknek, tudáshiánynak, vagy koholmánynak, kamunak, városi legendának, babonának, képzelgésnek, mi pedig tudatos manipulációnak, ideologikus propagandának, azt sokszor szakszerű tudományos módszerekkel, alapos kutatómunkával és széles, körültekintő vizsgálódással is nehéz eldönteni.

Az összeesküvés és a nem-összeesküvés közötti különbséget inkább a hit teszi, semmint a jelenség valóságossága vagy a rá szolgáló magyarázat ésszerű megalapozottsága vagy spekulatív volta. Jó példa erre az ember okozta globális felmelegedés kérdése, ami a róla szóló diskurzusok fényében a felsorolt kategóriák közé mind besoroltatott már (Tiboru 2011). A környezettudományi szakemberek többsége számára tényszerű, aggasztó geológiai jelenség, és a közmédia révén egyre inkább a széles közvélemény számára is az, mások számára viszont összeesküvés, vagy pedig összeesküvés-elmélet. A különbség a jelenség megítélésben áll: a ténylegesen tapasztalható, mérhető világméretű felmelegedést (Schmidt 2014) a politikai-gazdasági rendszer(ek) (DiCaprio – Fisher 2016) és/vagy a fogyasztói társadalom egészének (Armstrong 2009) felelőtlen tevékenységei által előidézett komplex, személytelen és ellenőrizhetetlen hatások gyorsítják (Bowman 2008). Ezzel szemben mások szerint vagy tudatos és rosszindulatú (W1), irányított civilizációpusztító összeesküvés (Wigington 2014) áll mögötte, vagy pedig a klímaváltozás folyamatos mediatisálása eleve nem más, mint egy világméretű összeesküvés (Héjjas 2016), esetleg csupán félelemkeltő, hisztériakeltő összeesküvés-elmélet (Szűcs – Dombóvári 2016). Attól félek, nem nagyon lehet találni olyan

érveket, amelyek bármelyik álláspont elkötelezett képviselőit meg tudhatnák győzni esetleges tévedéseikről. A tétet nem a tények jelentik.

A John Adams amerikai elnöknek tulajdonított (W2) axióma szerint „a tények makacs dolgok” – de ez nem mindenki számára ilyen egyértelmű, és hiába hivatkozik a ráció a kézzelfoghatóságukra vagy számszerű mérhetőségükre, az ellenvetés szerint a tényeket hamisítani is lehet, a méréseket pedig torzítani, ahogy azt ismerhetjük Winston Churchill szállóigévé vált állítólagos (W3) kijelentéséből: „Csak annak a statisztikának hiszek, amit én hamisítottam.” Ez a gondolkozásmód ésszerű érvekkel nem meggyőzhető – azért nem, mert a vitázó eleve nem az érvekre figyel, hanem az érvelő kilétére és annak feltételezett érdekeire. És inkább hisz az „alternatív tényekben”, semmint saját érveinek vagy meggyőződéseinek esetleges hibás voltában (Hegyeshalmi 2017).

Erre utal az „alternatív tények” (alternative facts) fogalma is: egy egészen új keletű, Orwellhez méltó „újbeszél” kifejezés a közönséges hazugságra (Kacsinecz 2017), amit Donald Trump tanácsadója, Kellyanne Conway dobott be a politikai közbeszédbe egy nyilvánvaló ferdítés kimagyarázására (Blake 2017). A villámgyorsan mémesedett szókapcsolat azt sugallja, hogy nemcsak a vélemények vagy a magyarázatok lehetnek különbözőek, de párhuzamos valóságok is léteznek. Nem olyan kidolgozott, mint egy összeesküvés-elmélet, de alternatív – meghamisított – tények szolgálhatnak összeesküvés-elméletek megingathatatlan alapjául. Az a gond az alternatív tények fogalmának felmerülésével, hogy a rá való hivatkozással gyakorlatilag a valóság válik eleve kérdésessé.

Hankiss Elemér társadalomfilozófus a *Félelmek és szimbólumok* könyvének bevezetőjében azt írja, hogy „történetük folyamán az emberek és emberi közösségek úgy viselkedtek, mintha állandó veszélyben, egy 'idegen világban' éltek volna” ezért, ahhoz hogy egyáltalán életben maradhassanak, „nekik maguknak kellett megteremtenuik a biztonság, a szabadság és az értelem világát egy olyan univerzumban, amelyben lehetséges, hogy ezen az ember teremtette világon kívül nincs szabadság, nincs biztonság, és nincs értelem” (Hankiss 2006: 17-18) – teszik ezt pedig szimbólumok és mítoszok révén. Képletesen szólva a mítosz az érthető történet, az értelmes magyarázat, a szimbólum pedig az, hogy a dolgoknak jelentése és jelentősége van. Az emberi szellem nemcsak a racionális értelmet keresi a világ megismerhető működésében, de számára a világnak jelentéssel is kell bírnia – ezt pedig a szimbólumok hordozzák.

Pál apostol velős megfogalmazásában: „a zsidók jeleket kérnek és a görögök bölcsességet keresnek” (1Kor 1,22) általánosan az emberi gondolkodás e kétfajta kognitív modelljét ismerhetjük fel. E világ-megismerési – lélektani (kognitív-pszichológiai) folyamatok mindkét esetében bizonyítékokra van szükség: (csoda) jelekre – a hitnek, ésszerű érvekre – az észnek; a két megismerési mód viszont egyre inkább (mindig/újra) ütközik egymással.

A kollektív tudattalan ősképeiből sarjadó szimbólumokon keresztüli (inkább intuitív) megismerés szubjektív, és érzelmi viszonyulást tesz lehetővé az így jelentéstelített világhoz, míg a szigorú, absztraktabb logikára építő objektív megismerés fáradságosabb, tudatos egyéni erőfeszítést igényel, és jelentésektől megfosztott, semlegesített világértelmezést nyújt. Nem a szembeállítás kedvéért fejtettem ezt ki ilyen sarkító leegyszerűsítéssel, hanem azért mert talán magyarázatot tud nyújtani az összeesküvés-elméletek keletkezésére is.

A két gondolkodástípus ugyanis nemcsak elválaszthatatlan, de eszményi esetben összhangban is van egymással (Szilágyi N. 2010–2012). A hagyományos mitikus világképek esetében a világnak jelentést adó szimbólumok és a szimbólumok nyelvén elmondott mítoszok mégis viszonylagos harmóniában tudtak/tudnak együtt létezni. A tudomány és a felvilágosodás ostromozói a harmónia ilyen megbomlását nehezményezhetik, pontosabban a világnak a jelentéstől való megfosztottságát, „varázstalanítását” a ráció (érték-) semleges magyarázataiban.

Hogy mi köze ennek a – mindenben okkult politikai machinációkat sandító – összeesküvés-elméletekhez? Ugyanarról az értelemkereső és jelentéskereső folyamatról van szó, ami a mitikus és akár a tudományos világképeket is felépíti, azzal a külön erőfeszítéssel, hogy a természettudományok (és társadalomtudományok) által kiürített/kiüresített helyeket igyekszik újra jelentéssel, jelentőséggel feltölteni. Éspedig leginkább egy olyan területen, ami eredetileg – legalábbis a keresztény világképben – a teodicea (isten igazságosság elve) illetékességi körébe tartozott: „ha Isten jó és mindenható, akkor miért van annyi baj, szenvedés, halál, igazságtalanság a világon?” A válasz a sötétség, a gonosz ősképeinek (archetípusainak) jelképeiben, és természetesen, mindenképp a Sátán alakjában megragadható mindenkor a vallásos szemléletben – a szekularizált tudományos világkép azonban ellehetetlenítette a minden rosszat magában koncentráló egyetlen hatalmas ellenség valóságosságát. De ha nincs Főgonosz, honnan az a sok rossz a világban? Ezzel tulajdonképpen visszaérkezünk Lakatos László már idézett (2006) meghatározásához: „miért mennek rosszul a dolgok, miért van baj a világban? És a válasz mindig ugyanaz: azért mert a háttérben meghúzódó bajkeverőknek ez áll érdekükben; nekik így jó”.

Ugyanakkor Drábik János (2004) bizalmatlanabban szegezi szembe a tudomány e leegyszerűsítő álláspontjával, hogy „a hivatalos, úgynevezett főáramlatú történészek és társadalomtudósok azért használják az összeesküvés elmélet rosszcscengésű kifejezését, mert el akarják hitetni, hogy a történelem másból is áll, mint leírt, megőrzött és évtizedek múltán kutatható irattári dokumentumból.” Azonban, „(h)a feltételezzük, hogy emberek egy csoportja szövetkezik egy közös stratégia kidolgozására és végrehajtására, és az így létrejött tervet titokban tartja azért, hogy azt külső beavatkozás nélkül, hatékonyabban lehessen megvalósítani, akkor csak olyasmit feltételezünk, ami a világtörténelem szerves részét alkotta minden történelmi korszakban. Ha pedig ezek a titokban tervet készítő eme tervükkel és annak végrehajtásával befolyásolják más embertársaik, más népek életét is, mégpedig úgy, hogy azok erről tudnának, vagy ehhez a tervhez a

beleegyezésüket adnák, akkor egy ilyen titkos szövetkezést és koordinált cselekvést összeesküvésnek lehet minősíteni” (Drábik 2004).

Nagyhatalmú Gonosz híján a kollektív tudattalan archetipikus előítéleteiben, sztereotípiáiban ott rejlő ellenségképzetek bármely olyan váratlan, hihetetlen, felfoghatatlan eseményt vagy jelenséget, amely nem illeszkedik a rendezett (jó) világképbe, és egyszerű, egyértelmű okokkal nem megmagyarázható, óhatatlanul a rejtett vagy feltűnő, de kiismerhetetlen mások, idegenek számlájára írnak (akik korábban is mindig erre szolgáltak, de – a Gonoszhoz képest – alárendelt szerepben). Ezeket a „laikus szociológiaként” folyamatosan élő kollektív képzeteket tudatosan és őszinte meggyőződéssel használhatják ki nemcsak félművelt karizmatikus akarnokok, de intelligens, sőt magasan képzett személyek is (Shermer 2002) – akár sikeréhségből, akár hatalomvágytól hajtva, akár frusztrációból, de akár jóhiszemű meggyőződések vagy személyes rögeszmék érvényesítésére – szolid összeesküvés-elméletek támogatására, vagy éppen gondos kidolgozására. Gondoljunk olyan közismert esetekre, mint Néro vádja a keresztények ellen Róma felégetéséről, vagy a hírhedt Dreyfus-ügy, vagy közelebről a kézdívasárhelyi „szakadár merénylők” kirakat-meghurcolása mögött álló összeesküvés-képzet a magyar revizionizmusról (Főtér 2017).

Az ilyen történelmi összeesküvés-elméletek, amelyekről kiderült hamisságuk, mégis képesek voltak nemcsak egy-egy jelentéktelen kisebbség meggyőződéseit uralni, hanem széleskörű támogatottsággal sokáig fennmaradni, jól példázzák működési törvényeiket. Túlmenően azon, hogy az összeesküvés-elméletek elsődlegesen nem a tényekben érdekeltek, hanem egy jelentéssel bíró világban, három fontos lélektani/társadalomlélektani jelenség is közrejátszik fennmaradásukban és szüntelen újjászületésükben: a kognitív disszonancia (Festinger – Riecken – Schachter 1956), a „visszafelé elsülés” effektusa (backfire effect) (Hegyeshalmi 2017) és a kollektív megerősítés elve (W4).

A kognitív disszonancia – amit Leon Festinger és kutatótársai figyeltek meg először módszeresen az ötvenes években – nem más, mint egy tudati kényelmetlenség-érzet, ami erős öngazolás-vágygal jár együtt, főként kínos tévedések, hibák után. Rögzített dátumos (legutóbb 2017. szeptember 23-ára szóló) apokaliptikus jóslatok be nem teljesülése (Hubbes 2010) esetén a tévedéstudatból fakadó feszélyezettség egy nagyon erős hittel, ellenkező irányba ható meggyőződéssel kapcsolódik össze, és a rajongó hívőt akárhány téves jóslat sem rendíti meg. Fontos tudni viszont, hogy az összeesküvés-mentalitás hívei – és különösen szószólói – ugyancsak a kognitív disszonanciára hivatkoznak a „média által agymosott birkanépre” vonatkozólag: a már emlegetett globális-felmelegedés kérdéskör

kapcsán például éppen ők kárhozzátják a hiszékeny többséget, hogy a (számukra) egyértelműen cáfoló tudományos kutatási bizonyítékok ellenére bedől a büntudatkeltő, „minden részletre kiterjedő, rendkívül jól finanszírozott, politikai célokat szolgáló, propagandisztikus csaláskampánynak” (Szárz 2013).

Nem egyébről van itt szó, mint a kognitív torzítás működéséről, amely Michael Shermer (2002) szerint eleve meghatározza (neveltetésünk, előítéleteink, érzelmi beállítottságunk és ideológiai meggyőződéseink hatására), hogy milyen tényeket és érveket fogadunk el és ismerünk el, és miket zárunk ki, utasítunk el. Ez pedig szorosán maga után vonja minden másfajta, ellenkező, cáfoló racionális (vagy akár éppen érzelmi) érvelés, bizonyítás visszafelé való elsülését (Hegyeshalmi 2017): minél inkább olyan tényeket sorakoztatnak fel, amelyek ellenkeznek a véleményünkkel, annál kevésbé vagyunk hajlamosak elfogadni tényyszerűségüket – és következőképp, igazság-érvüket. Ezért inkább a tények legyenek alternatívák, semmint, hogy ne legyen igazunk (vagy „ne adj’ Isten” alulmaradjunk). Azt fogadjuk el, tehát, ami hitünk szerint megerősíti tudásunkat, és viszont, ami legjobb tudásunk szerint megerősít hitünkben – ezt nevezi Shermer (2002) megerősítési torzításnak.

Ugyanakkor, az egyéni motivációkon túl, érdemes figyelembe vennünk a társadalmi vonatkozásokat (Hubbes 2011a) is: az összeesküvés-elméletek nem személyes ismeretek, vélemények vagy rögeszmék, hanem közösségi meggyőzések; mégpedig ugyanazon, két ellentétes irányba ható érvelés mentén. Egyfelől fontos az elhatárolódás a tudatlan, félrevezetett többség („agymosott birkanép”) balgaságától; másrészt az az igény, hogy csatlakozzunk, hogy oda tartozzunk a takargatott, tiltott igazságot ismerők kiválasztott – és egyre növekvő – táborához. Az „egyre növekvő” itt kiemelkedő jelentőséggel bír: az a tény (vagy meggyőződés), hogy mind többen csatlakoznak az összeesküvés-diskurzusokhoz (vagy legalábbis osztják meg az ilyen jellegű cikkeket, videókat), azt látszik bizonyítani, hogy az igazság a konspirációt sejtők-vallók oldalán áll. Minél többen hiszik, annál igazabb: ez a kollektív megerősítés elve.

Természetesen, az „egyre többen” jelensége nem csupán egy kordivat, vagy korszellem (Zeitgeist)¹, hanem technikailag szorosán összefügg a világháló közösségi jellegével, egyenes következménye magának a közösségi médiának. Ami korábban csak a szóbeszéd és rétegmédia révén bűvópatak-ként szivárgott szűk közönség körében, az utóbbi évtizedekben az internet által biztosított lehetőségeknek köszönhetően, a közösségi média világhálójában sokszoros sebességgel, sokszoros hangosítással jut érvényre. Ez a rendkívül komplex új médiakörnyezet (Hubbes 2011b) nemcsak a lelkesen üdvözölt digitális demokrácia világát hozta el, hanem az alternatív tudományok, az alternatív tények, a jó és rossz értelemben vett szubverzív diskurzusok felvirágzását is.

1 A Youtube video-megosztó csatornán virálisan terjedő Zeitgeist filmsorozat (2007, 2008, 2011) (W5) maga is az összeesküvés-diskurzusok közé tartozik, a helyzet iróniája azonban – és ez is híven tükrözi a korszellemet –, hogy magát a Zeitgeist Mozgalmat is okkult háttér-összeesküvésnek minősítik más összeesküvés-diskurzusok (W6).

Az összeesküvésekről szóló történetek Michael Barkun (2003) szavával élve: megbélyegzett tudások – soha nem látott módon sokasodtak meg, és soha nem látott módon váltak széles körben, sokak által osztott (tehát megerősített), mindent átító kollektív tudásformákká, korunk populáris kultúrájának szerves részeivé.

* * *

Az összeesküvés-elméleteket többféle módon lehet osztályozni, vagy, ha úgy tesszük, fokozni. Igen, vannak „enyhe” összeesküvés-elméletek: kezdve attól, hogy a ligás elődöntő meccse „meg volt bundázva”, vagy, hogy a vállalati főosztály vezérigazgatói székébe a szerény képességű (de) kancellári unokaöcsnek kellett kerülnie, odáig, hogy a tartományi gabonaárusok megegyeztek az árak mestersegesen magasan tartásában. De enyhe összeesküvés-elmélet lenne még az is, ha tegyük fel, arról cikkezne a világsajtó tekintélyes része, hogy a valamely évi Eurovízió döntőjén az északnyugati ország versenyzője voltaképpen hazája hathatós lobbijának és a médiakonzernnek kulisszák mögötti megegyezésének nyomán nyerte el a nagydíjat. Vannak persze súlyosabbak is, mint a hajdani pestis- és kolerajárványok idején állandóan újra felbukkanó hírek, miszerint az adott város, vidék idegennek számító lakói, esetleg jövevényei mérgezik a kutakat; vagy egy adott földrajzi térség gazdasági stagnálását az állami kormányzat szándékos, összehangolt leépítő politikájának tulajdonítják; avagy a választási csalások gyakran felmerülő vádja az alulmaradó párt(ok) részéről. Súlyosabb összeesküvés-elméletnek tekinthetjük, ha egy ország államfőjéről olyan feltételezések vetődnek fel, hogy egy megdöntését célzó kitervelt összeesküvésbe rángatja bele ellenzékét, hogy majd leleplezésükkel leszámolhasson velük. A legsúlyosabbak azok az összeesküvés-vádak, amelyek szerint a válságokat szándékosan idézik elő, a forradalmakat, háborúkat, terrorcselekményeket háttérből igazgatják láthatatlan árnyékszervezetek, népek vagy személyek. Enyhességüktől vagy súlyosságuktól függetlenül e feltételezések lehetnek nyilván teljességgel megalapozottak, részben igazak, vagy teljességgel légből kapottak...

Súlyosságukat tekintve vannak apokaliptikusak is, ha a szót köznapi értelmében vesszük: ilyen az egész világ rabszolgasorba döntésére, vagy akár elpusztítására igyekvő gyíkemberek (reptiliánok) teóriája. (Icke 2014) De az emberiség lassú és biztos megtizedelésének/kiirtásának céljával repülőgépről szándékosan permetezett mérgeanyagokról szóló chemtrail-elmélet (W7) sem kevésbé apokaliptikus. Ha pedig apokaliptikus, akkor globális – ebben az értelemben. Ez átvezet egy másik fajta fokozatosságra: helyileg, kiterjedés szempontjából megkülönböztethetünk lokális, országos és egyetemes – azaz univerzális, globális összeesküvéseket. Az imént sorolt példákkal ilyen vonatkozásban is számolhatunk, kezdve a helyi labdarúgó-bajnokság bundagyanújától, a szándékolt következetes kormányzati fejlesztés-megvonások országos szintű feltételezésén keresztül, az új világrend mozgatóinak mindenhol jelenvalónak érzett globális hatalmáig.

Fontosabb viszont Michael Barkun jelentőség szerinti felosztása. Ő megkülönböztet *eseményszerű összeesküvéseket* (event conspiracies) – ilyen a Kennedy-gyilkosság, a Diana hercegnő halála, vagy akár a 9/11 ikertorony-katasztrófája körüli diskurzusok; *rendszereszerű összeesküvéseket* (systemic conspiracies), amilyenek például a gazdasági világválságok, a forradalmak, polgárháborúk, vagy a migrációs hullámok mögött valamely titkos szervezetek, csoportok (szabadkőművesek, jezsuiták, illuminátusok, kommunisták, zsidó bankárcládok, anarchisták, gyógyszeripari vállalatok, a tudományos akadémia) tudatos, következetes, „rendszereszerű” tevékenységét látják; és végül, az előbbi típusokat sokszorosan összekapcsoló „mindenek feletti” összeesküvéseket, *szuperkonspirációkat* (*superconspiracies*), amelyek bármely gyanús egyedi eseményt, történelmi átalakulást, gazdasági folyamatot, természeti katasztrófát, társadalmi berendezkedést és tudományos elméletet koherens, egységes elbeszélés-szálra fűznek fel, mint például a feltételezett zsidó viláгурalmi törekvéseknek az ókortól napjainkig húzódó konspiratív stratégiája, vagy az alakváltó gyíkemberek ősidők óta tartó apokaliptikus háttérháborúja az emberiség leigázására.

E legutóbbi típus, a szuperkonspiráció, amely ugyanakkor a legsúlyosabb és globális méretű is, valóban tekinthető apokaliptikusnak, amennyiben az egész emberiség egzisztenciáját, az ember világának teljességét érinti, annak végét jelentheti – és valamilyen elpusztíthatatlan fő gonosz kozmikus, de legalábbis globális méretű ármánykodását feltételezi. De már az „egyszerűbb”, rendszereszerű konspirációs diskurzusok is lehetnek globális-apokaliptikus vonatkozásúak: gondoljunk a globális felmelegedés körüli szembenálló közbeszéd-változatokra: minden oldalról az egész világot behálózó, egész világra kiható összeesküvéseket, titkolt érdekszövetségeket sejtene – úgy az aggódó környezetvédők, mint a klímaváltozás-tagadók.

* * *

A legutóbb említett klíma-összeesküvések apokaliptikus vonatkozásaik révén mindenképpen eszkatologikusak, azaz, a végről szólnak. Azonban, ha az eszkatológia a végső dolgok tana – lehetnek-e az összeesküvés-elméletek eszkatologikusak? (Hubbes 2011a) Határozottan: amennyiben a felételezett vagy valós összeesküvés oda vezet, hogy az általunk ismert világ vagy az emberiség léte valamilyen (katasztrófális) véget ér, vagy az embereknek drasztikusan pokoli rosszra fordul a sorsa (jóra nemigen). Az eszkatológia ugyanakkor a világ szerkezetére – és benne az ember helyére is – reflektál, valójában a világ rejtett jelenvaló vagy még inkább eljövendő, végső, isteni rendjét tárja fel: ezt jelenti eredeti értelmében az apokalipszis. A maguk során a nagy globális összeesküvés-történetek is ilyen világmodellek, amelyek a világ rejtett – de nem isteni – berendezkedéséről rántják le a leplet: a láthatatlan hatalmakról, akik a szálakat a háttérből mozgatják.

Vizont az összeesküvés-elméletek többsége – igaz vagy hamis voltuktól függetlenül –, éppen a háttérhatalmak: szervezetek és csoportosulások működésének

feltételezése okán, elsősorban politikai-ideológiai, és esetleg gazdasági meghatározottságú. Még azokban az esetekben is, amikor látszólag nem politikáról szólnak a történetek: ilyen a klímaváltozás kérdése, de ilyen az oltások, a rákellenes gyógyszerek, az alternatív energiával működő autók, a génmódosított tápnövények, az irányított vírusjárványok, a chemtrail/kondenzcsíkok, az idegenekkel való kontaktusok, vagy digitális mindenható felügyelet kérdései is. Végső soron mind visszavezethetők politikai (világuralmi) háttérszándékokra.

* * *

Van azonban olyan összeesküvés-elmélet, és ezek közé tartozik a lapos föld elmélete is, amely nehezen illeszthető valamilyen politikai konspirációhoz (bár, ha nagyon erőltetjük, itt is találhatunk ilyen vonatkozásokat). Ez az első látásra az alternatív tudományokhoz húzó elmélet (Ivácson 2017) valóban eszkatologikus, amennyiben a világ végességét térben is meghatározza, és e modern formájában keresztény, bibliai fogantatású – bár ez így félreérthető, hiszen a geocentrikus világméretűtől eltérően, soha nem volt hivatalos tanítása az egyháznak a föld laposága. Inkább arról van szó, hogy kidolgozója, az angol Samuel Rowbotham a darwini tételekből fakadó kreacionizmus–evolúcionizmus vita legkorábbi viharaiiban, a 19. század második felében írta meg *A Föld nem gömb* (1881) című munkáját. Tehát elsősorban inkább világkép, semmint összeesküvés-elmélet.

Mégis, többről van szó benne, mint egyszerűen a föld lapos vagy gömbölyű alakjáról – különösen a mai formájában: mégpedig arról az egyre inkább terjedő és egyre erőteljesebb nézetről, hogy a tudomány félrevezet, álságosan, rosszhiszeműen hazudik nekünk. Mindannyian áldozatai vagyunk a tudósok, a média és a világi hatalmak gonosz összejátszásának. Vallásosabb formájában felmerülhet, hogy (akárcsak a föld alól előkerülő csontkövületek) a gömbföld tévtana az Antikrisztus ügködésének eredménye – de legalábbis van köze hozzá –, az emberek lelkének és elméjének megzavarására, de nem ez az általános. A lapos föld elméletet azonban – bármilyen bibliai igehelyek utaljanak is rá – még a keményvonalasabb kreacionisták is elutasítják (Bergman 2012). Ma inkább szekuláris „laposföld konteóról” beszélhetünk, amelynek lényege a tudomány elleni hazugságvád.

A „könyv vallásai” (zsidóság, kereszténység, iszlám) eleve többszintű írásértelmezésre épültek kezdetektől fogva – a kereszténység esetében ez négy egymásra épülő egzegézist, írásmagyarázatot jelentett: az alapja valóban a betű szerinti, de ehhez hozzáadódott még mindenkor az allegorikus, a szimbolikus, az analogikus olvasat; és a képzett olvasó tudta-tudja, hogy mely szövegrész esetében melyik olvasat élvez elsőbbséget. Azok viszont, akik betű szerint értelmezik, minden bizonnyal csakis így tartják érdemesnek, és minden egyéb számukra hamisság – ami vagy tudatlanságból, az írások nem (helyes) ismeretéből fakad, vagy pedig, hitetlenkedésből és gőgös tudálékosságból, de még inkább tudatos, rosszhiszemű félrevezetésből.

Éppen ez a legutóbbi viszonyulás érezhető ki a lapos föld elméletet vallók attitűdjéből – függetlenül attól, hogy vallásosak-e vagy sem, hogy bibliai igehelyekre

alapozzák-e meggyőződéseiket vagy kísérletező megfigyelésekre, tudományos módszerességgel végzett méréseikre: a hivatalos tudomány szándékosan, aljas érdekeket szolgálva vezeti félre az emberiséget (Balavány 2017).

* * *

Nem találok ellentmondásosnak, hogy minden tudománnyal való ellenkezésük után az összeesküvés-elméletek mindig a tudomány módszereit próbálják lemásolni és meghamisítani, ugyanis az összeesküvés-diskurzusok nem a tudomány módszereit kifogásolják elsősorban, hanem a tudomány művelőit, pontosabban, a tudomány intézményes formáit: iskolát–egyetemet–kutatóintézetet–akadémiát, a hivatalos tudományosságot. A tudomány moralitását kérik számon áttételesen, azt kérdőjelezik meg – érdekes módon, sokszor belülről: tanult, képzett emberek is. Az összeesküvés-elméletek hívei gyakran hangsúlyozzák, hogy ők szkeptikusok – ők azok, akik kétségbe vonják, megkérdőjelezik, újra meg újra ellenőrzik és felülírják a készen kínált hivatalos tudományos magyarázatokat. Alternatívát keresnek a hamis, az emberiséget félrevezető tudományra. Alternatív történelemtudomány, alternatív orvostudomány, alternatív fizika, alternatív földrajztudomány, vagy alternatív csillagászat – nem csupán alternatív tudományok, hanem mindmegannyi összeesküvést is feltételeznek a hivatalos, intézményes verzióik oldaláról.

Természetes, hogy igyekeznek alkalmazni, követni a tudomány módszereit, hiszen azt akarják bebizonyítani, hogy az a helyes tudományművelés, ők képviselik a hiteles tudományt, az övék az igazi tudás (még akkor is ha ezt torzító módon, a tények, információk, mérési eredmények között válogatva teszik). Viszont a legitimitációs kérdésnél annyival több, hogy valójában bizalomhiányról van szó. A kor hangulatát meghatározó közérzet az írástudók árulása.

Nemcsak az alternatív tudományok egzotikus érdekességei és titokzatos magasabb tudás-ígérete vonzó sokak számára, nemcsak a összeesküvésekről szóló leplelések botránkozató, borzongató szubverzivitása nyújt megerősítő beavatottság-tudatot, nemcsak a megbélyegzett tudásformák megalázó elutasíthatósága miatti ellenérzés munkálkodik sokakban, hanem mindenekelőtt a bizalom elvesztése az, ami általánossá vált – szerves részévé az ezredfordulós kultúránknak.

* * *

Mintha ezt a bizalmatlanságot tükrözné Drábik Jánosnak az összeesküvés-elméletek legitimitását védő (2007) cikke, amelynek bevezető gondolatát érdemes teljes terjedelmében idézni: „Legitimnek tekinthető az az összeesküvés elmélet, amely az emberek szükséges és jogos tájékozódási igényét elégíti ki egy olyan korszakban, amikor mindent áthat a túlméretezett közéleti titkolódzás, a közérdekű adatok indokolatlanul hosszú időre és nagy terjedelemben való titkosítása. Az arányos mértékű titkosítás természetes és elfogadható. A méretein túlfeszített viszont a jogállamiságot gyengíti, és a jog uralmát ássa alá, mert elősegíti a közérdeket sértő

cselekmények rejtegetését, s akadályozza azok elkövetőinek a törvényes felelősségre vonását. A hatalommal való visszaélésnek ezt a formáját mérsékli igazságkereső embertársainknak az az erősödő törekvése, hogy a hiányzó ismereteket saját erőfeszítéseikkel, kutatómunkájukkal, logikai és más módszerekkel pótolják, s az egyre többször elfogadhatatlan hivatalos álláspontokat megalapozottabb alternatívával, jobban alátámasztott elemzésekkel váltásák fel.”

A gond nem is a kételkedés és az alaposabb tájékozódás igényével van, hanem éppen az emögött álló kiinduló szemlélettel, amely valóban jogossá teszi, hogy ne összeesküvés-elméletről beszéljünk – de más megközelítésből: ugyanis gyakran nem egyedi esetekre, történelmi eseményekre vonatkozó alternatív feltételezésekről, elméletekről van szó, hanem sokkal inkább következetes szemléletmódról, egy mindenben mindennel összefüggést kereső gondolkodásról, mindent átítató szellemiségről. Az egyes összeesküvés-elméletek megindokoltságával szemben a lényeg itt a szemléleten, a szellemiségen van. Voas és Ward (2011) *konspiritualitás*-nak [angolul: *conspirituality*] nevezi azt a kortárs gondolkodásmódot, amely a New Age *spiritualitás*át ötvözi a mindenütt *konspirációkat* kereső felajzottsággal eleve teljes másik, alternatív valóságot (és nem csupán alternatív tényeket) feltételező világlátással (lásd még Asprem és Dyrendal 2015, Robertson 2015).

Ez az összeesküvés-szemlélet mindenütt titkos (elő)jeleket, „árulkodó” jelzéseket keres, figyel, folytonosan értelmez, mintegy értelmezési kényszerben él – és ebben az apokaliptikus gondolkodásmódra emlékeztet. A Voas és Ward által jelzett *konspirituális szemléletmód* éppen úgy paradigmátikus mint az apokaliptikus világlátás: ugyanaz a felfedő (görög: *apokalypto*), leleplező igyekezet munkálkodik mindkettőben: az igazság megmutatása – és elkötelezett hirdetése. Nem egy vagy több (akár összefüggő) összeesküvés létezésében való hit a lényeg, hanem az élet minden jelenségének, a világ minden aspektusának az összeesküvés perspektívájából való szemlélése, értelmezése – folytonos kirakós puzzle játszma-kísérlet – és az állandó leleplezési, felvilágosítási, „ébresztési” törekvés; hasonlóan, ahogy az apokaliptizmus sem az Apokalipszis eljövételében való hit csupán, hanem az élet és a világ minden vonatkozásának az apokalipszis perspektívájából való megélése. A *konspiritualizmus* és az apokaliptizmus össze is fonódhat (Hubbes 2011a), a Michael Barkun (2003) megfogalmazása szerint megbélyegzett tudásformát képezve.

Felhasznált irodalom

Az internetes tartalmak utolsó elérési dátuma egységesen: 2017.11.22.

Armstrong, Franny (2009) *The Age of Stupid* (film), Spanner Films, GB, March 20, 2009, https://www.youtube.com/watch?v=F_S2bg506M0

Asprem, Egil – Dyrendal, Asbjørn (2015) *Conspirituality Reconsidered: How surprising and how new is the confluence of spirituality and conspiracy theory?* *Journal of Contemporary Religion*, 30(3): 367-382

- Balavány György (2017) És mégis lapos a föld? *24.hu – hírportál*, <http://24.hu/bel-fold/2017/08/06/es-megis-lapos-a-fold/>
- Barkun, Mihael (2003) *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley, CA, University of California Press
- Bergman, Jerry (2012) The flat-earth myth and creationism, *Creation Ministries International –Creation.com*, <https://creation.com/the-flat-earth-myth-and-creationism>
- Blake, Aaron (2017) Kellyanne Conway says Donald Trump’s team has ‘alternative facts.’ Which pretty much says it all. *The Washington Post*, January 22, 2017., https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/01/22/kellyanne-conway-says-donald-trumps-team-has-alternate-facts-which-pretty-much-says-it-all/?utm_term=.3f94fa88979d
- Bowman, Ron (2008) *Six Degrees Could Change the World* (film), National Geographic, US, <https://www.youtube.com/watch?v=r98vQA322z8>
- DiCaprio, Leonardo – Fisher, Stevens (2016) *Before the Flood* (film), National Geographic, US, September 6, 2016, NatGeoMagyarország Youtube csatorna: https://www.youtube.com/watch?v=B4X8P_x2AbQ
- Domján Tibor (2012) Az összeesküvés nem elmélet! *Echelon Leleplező blog*, 2012. január 16. <http://echelonleplezo.blogspot.hu/2012/01/az-osszeeskueves-nem-elmélet.html>
- Drábik János (2004) *Világszakutca: Új Világrend?* Debrecen, Gold Book
- Drábik János (2007) Összeesküvések és összeesküvési elméletek. Az „összeesküvési elmélet” elmélete. In: Drábik János: *Az emberközpontú világrend – A globalizmus alternatívája*. Debrecen, Gold Book, 45-47.
- Festinger, Leon and Henry Riecken and Stanley Schachter (1956) *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study*, University of Minnesota Press
- Főtér (2017) Alapfokon felmentették a vádak jó része alól Bekéeket. *Főtér – hírportál*, 2017. április 7, http://foter.ro/cikk/20170407_alapfokon_felmentettek_a_vadok_jo_resze_alol_bekeeket
- Hankiss Elemér (2006) *Félelmek és szimbólumok*. Budapest, Osiris
- Hegyeshalmi Rihárd (2017) A tények megcáfolnak minket? Annál rosszabb a tényeknek, *Index.hu hírportál*, 2017. március 24., http://index.hu/tudomany/2017/03/24/annal_rosszabb_a_tenyeknek/
- Héjjas István (2016) A nagy klíma-összeesküvés, *Klímaszkeptikusok – A klímaváltozásról tudományosan – blog*, 2016. július 1., <http://klimaszkeptikusok.hu/?p=978>.
- Hubbes László Attila (2010) Világvége-verziók: melyik a legoptimistább? *Transindex.ro portál*, 2010. január 07. <http://multikult.transindex.ro/?cikk=10725>
- Hubbes László Attila (2011a) Új magyar eszkatológia – Apokaliptizáló retorika a világhálón. In: Balogh F. András, Berszán István, Gábor Csilla (szerk.) *Újrateemtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére és életművének bibliográfiája*. Budapest, Argumentum Kiadó, 413-420.
- Hubbes László Attila (2011b) Új beszédterek és a kapuőrzés viszonylagos hiánya a közösségi médiában, *Reconnect Working Papers*, 1/2011, https://www.researchgate.net/publication/228280265-_Uj_Beszedterek_Es_a_Kapuorzes_

- Viszonylagos_Hiánya_a_Kozossegi_Mediaban_New_Discursive_Spaces_and_the_Relative_Lack_of_Gatekeeping_in_the_Social_Media
 Icke, David (2014) *Emberi faj emelkedj fel! Ébred már az oroszán*. Budapest, Angyali Menedék kiadó
- Ivácson András Áron (2017) Kerek fejünkön kívül minden lapos? *Transindex.ro hírportál*, <http://welemony.transindex.ro/?cikk=26792>
- Kacsinecz Krisztián (2017) Orwell és az alternatív tények, *Új Szó hírportál*, Pozsony, 2017. március 19., <https://ujso.com/online/kozelet/2017/03/19/orwell-es-az-alternativ-tenyek>
- Lakatos László (2000) Why Do People Believe In Conspiracy Theories? (paper), Conspiracy Theories: Genesis, Dissemination, Deconstruction Conference Berlin, *Lakatos László honlapja*, é.n. http://lakatos.free.fr/Hivatalos/Publi/files/page26_2.htm
- Lakatos László [2006] Munkahipotézisek az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez, *Lakatos László honlapja*, é.n., http://lakatos.free.fr/Kutatas/page33/files/page33_2.html
- Robertson, David G. (2015) Conspiracy Theories and the Study of Alternative and Emergent Religions. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*. (19): 2, 5–16. (print), 1541-8480. (electronic). <http://www.ucpress.edu/journals.php?p=reprints>
- Rowbotham, Samuel Birley ('Parallax') (1881) *Zetetic Astronomy: Earth Not a Globe*. London, Simpkin, Marshall and Co.
- Schmidt, Gavin (2014) The Emergent Patterns of Climate Change. *TED – Ideas Worth Spreading*, March 2014, https://www.ted.com/talks/gavin_schmidt_the_emergent_patterns_of_climate_change-transcript?language=hu
- Shermer, Mihael (2002) Preface to the Second Edition: *Why People Believe Weird Things*, 2nd ed., New York, Freeman / Owl Book, Henry Holt and Company
- Szárz György (2013) A globális felmelegedés számítógépes modelljei megoldtak; az északi-sarkvidéki jégmezők gyorsan terjeszkednek, mivel a bolygó globális lehűlésbe sodródik. *Boldognapot.hu blog*, 2013. november 2. <http://boldognapot.hu/blog/a-globalis-felmelegedes-szamitogepes-modelljei-megdoltek-az-eszaki-sarkvideki-jegmezok-gyorsan-terjeszkednek-mivel-a-bolygo-globalis-lehulesbe-sodrodik/>
- Szilágyi N. Sándor (2010–2012) *Jelek és szimbólumok. A szimpatikus ember- és viselkedéstudomány alapjai*. Multimédiás könyv. Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/szimp_embertud/index.html
- Szűcs Róbert – Dombóvári Gábor (2016) Globális felmelegedés hisztéria – A klímaváltozás csapdái (műsor), 2016. június 10., *Hihetetlen – A Rejtélyek Magazinműsora*, Hihetetlen Magazin Youtube csatorna: <https://www.youtube.com/watch?v=e1F7V3eh1HQ>
- 'Tibor' Tóth Tibor (2011) Globális felmelegedés. *Konspirációs Teóriák – Konteóblog*, 2011. április 5., <http://konteo.blogrepublik.eu/2011/04/05/a-globalis-felmelegedes/>
- Ward, Charlotte & David Voas (2011) The Emergence of Conspiracy, *Journal of Contemporary Religion*, 26 (1): 103-121.

- 'Washington, George' (2015) In 1967, the CIA Created the Label „Conspiracy Theorists” ... to Attack Anyone Who challenges the „Official” Narrative, *Zero Hedge blog*, February 23, 2015. <http://www.zerohedge.com/news/2015-02-23/1967-he-cia-created-phrase-conspiracy-theorists-and-ways-attack-anyone-who-challenge>
- Wigington, Dane (2014) Climate Engineering, Weather Warfare, and the Collapse of Civilization (lecture), *GeoEngineeringWatch.org portal*, January 31, 2014, PirosPirula Youtube csatorna: <https://www.youtube.com/watch?v=vPhRQnDlftI>
- Zsolesz14 (2017) Két ok, amiért okos emberek is hihetnek furcsaságokban. *Schrödinger Kuttyája blog*, 2017. április 11., http://schrodingersdawg.blog.hu/2017/04/11/miert_hisznek_okos_ember_furcsa_dolgokban_shermer_hosszabb_valasza
- W1 = - (2016) A chemtrailek okozzák a globális felmelegedést? *A Világ Titkai hírportál*, 2016. december 4., <https://avilagtitkai.com/articles/view/a-chemtrailek-okozzak-a-globalis-felmelegedest?001>
- W2 = BMHS (2008) Speech by John Adams at the Boston Massacre Trial, *Boston Massacre Historical Society*, <http://www.bostonmassacre.net/trial/acct-adams3.htm>
- W3 = marinov (2010) Churchill és a statisztika, *Urban Legends blog*, <http://www.urbanlegends.hu/2010/01/churchill-csak-abban-a-statisztikaban-hiszek-amit-en-magam-hamisitok/>
- W4 = Caroll, Robert Todd (é.n.) Communal Reinforcement (article), *Skeptdic – The Skeptic’s Ditionary*, <http://skeptdic.com/communalreinforcement.html>
- W5 = - (é.n.) *Zeitgeist Movies*, *Wikipédia cikk*, <https://hu.m.wikipedia.org/wiki/Zeitgeist-mozgalom>
- W6 = - (2011) Zeitgeist-csapda: Transzhumanizmus és Eugenika, *PirosPirula Projekt blog*, 2011. július 18., <http://pirospirula.blogspot.hu/2011/07/zeitgeist-csapda-transzhumanista.html>
- W7 = - (é.n.) Chemtrail, *chemtrail.hu*, mítosz vagy valóság? <http://chemtrail.hu/>